

Mihael Sobolevski

Ljudski gubici Grada Rijeke od sredine 1940. do potkraj 1945. godine

U radu je obuhvaćeno područje današnjega Grada Rijeke, a to znači da su obuhvaćena ratna područja gradova Rijeka i Sušak s okolnima prigradskim naseljima. Naime, današnje područje Grada Rijeke obuhvaća dvije bivše gradske strukture: Rijeku, grad zapadno od Rječine, i Sušak, grad istočno od Rječine. Ta su dva gradska naselja prvi put objedinjena u jedan grad 1948. godine, i to pod nazivom *Rijeka*. U svom je razvoju i širenju Rijeka *progutala* i okolna prigradska naselja (Draga, Drenova, Orehovica, Pašac, Škurinje, Zamet itd.), što sve zajedno čini Grad Rijeku.

U naslovljenom je razdoblju, od sredine 1940. do potkraj 1945. godine, područje današnjega Grada Rijeke pripadalo, u svojoj početnoj fazi, dvjema državama (Kraljevini Italiji i Kraljevini Jugoslaviji), a potom su se, u ratnim okolnostima, mijenjale vlasti u tom području, o čemu će više riječi biti kasnije.

Sredina 1940. godine, kada je Kraljevina Italija napadom na Francusku uistinu i ušla u Drugi svjetski rat, čini početno, dok završno razdoblje istraživanja čini kraj 1945. godine, i to zbog toga što su i nakon završetka Drugoga svjetskog rata u nas, u svibnju 1945. godine, nastajali ljudski gubici neposredno povezani sa ratom (smrtne osude zbog ratnih zločina, stradavanja od preostalih eksplozivnih

naprava, umiranja zbog bolesti i iscrpljenosti pojedinih osoba koje su preživjele koncentracijske logore ili zbog ranjavanja ostalih u ratu itd.).

Istraživanja su se ljudskih gubitaka Grada Rijeke u naslovljenom razdoblju intenzivirala tek posljednjih nekoliko godina. Objavljeni su u tom sklopu i radovi koji se odnose na ljudske gubitke prouzročene od strane fašističke Italije i nacističke Njemačke nad etničkom i vjerskom židovskom zajednicom te prouzročene od strane savezničkih zrakoplova koji su tridesetak puta bombardirali Rijeku.

Polazna je osnova rada istraživanje svih stvarnih ljudskih gubitaka u području današnjega Grada Rijeke, i to bez obzira na političke i vojne snage koje su te gubitke prouzročile. Dakle, riječ je o cjelini ljudskih gubitaka u tom području. U obzir su, pri tome, uzete one osobe koje su rođene ili su se naselile u međuratnome ili ratnom razdoblju u to područje. Usto, kako ljudski gubici nisu nastajali samo u području današnjega Grada Rijeke, gubicima su pribrojeni i oni, ako je riječ o prethodno definiranima građanima Rijeke, nastali u širokima područjima Hrvatske i Jugoslavije te afričko-europskima područjima.

Istraživanja su ljudskih gubitaka zbog svega navedenog veoma dugotrajna, slojevita i složena, a zahtijevaju i velika materijalna ulaganja, posebice ako se, kao u ovom istraživanju, utvrđuje osobna identifikacija svake stradale osobe, uz utvrđivanje što više provjerenih i pouzdanih činjenica o njoj. Unatoč tome teško je pretpostaviti da se uopće i može nakon više od pet desetljeća cjelovito i potpuno istražiti naslovljena problematika. Stoga se mora naznačiti da su i rezultati ovog istraživanja djelomični, odnosno privremeni, dok se novim istraživanjima potpunije ne utvrde, odnosno dijelom i promijene. Isto se tako mora naznačiti da su ratovi

uvijek bili izvorištem velikih ljudskih gubitaka, ali oni su, u tijeku Drugoga svjetskog rata ne samo u nas, nastajali i na temelju *zakonodavstva* pojedinih vladajućih sustava, koja su, konkretno, bila usmjerena i protiv cjelih etničkih i vjerskih zajednica.

Kada je riječ o broju stanovnika na području današnjega Grada Rijeke u naslovljenom razdoblju sretna je okolnost postojanje izvjesnih popisa. Tako popis stanovništva Rijeke iz lipnja 1940. godine, koji se odnosi na Rijeku zapadno od Rječine, a koja je, na temelju *Rimskog ugovora* iz 1924. godine, bila u sastavu Kraljevine Italije, pokazuje da je taj grad imao ukupno 60.892 stanovnika. Oni su se iskazivali prema sljedećim odrednicama: *allogeni* (inorodci), *apolidi* (stanovnici bez državljanstva), *citadinazza dubbia* (sumnjiva državljanstva), *stranieri* (stranci) i *Italiani* (Talijani). Među njima je bilo 68 posto ili 41.314 Talijana, dok je hrvatsko stanovništvo, prije svega *skriveno* pod odrednicom *allogeni*, brojilo 18 posto ili 11.119 osoba. Preostalo je stanovništvo (14 posto ili 8459 osoba), pak, *skriveno* pod drugima odrednicama. Zbog navedenoga nije na temelju ovog popisa moguće utvrditi *pravu sliku* nacionalne strukture obuhvaćenog stanovništva. To nije moguće postići ni na temelju drugoga popisa, obavljenoga u veljači 1942. godine. Taj je popis utvrdio 62.023 stanovnika, koji su se iskazivali prema *rasama (razza)*: *talijanske* je *rase* bilo 74 posto ili 45.830 stanovnika, *slavenske rase* 23 posto ili 14.699 stanovnika, *židovske rase* dva posto ili 1125 stanovnika, dok je preostali jedan posto stanovnika bio *njemačke* (84) ili *ostalih rasa* (285 stanovnika).

Kraljevina je Italija i prije službenoga ulaska u Drugi svjetski rat vodila ratne vojne operacije u Etiopiji i Albaniji, no službeno je zaratila 10. lipnja 1940. objavljujući rat klonu-

loj Francuskoj, a potom i Velikoj Britaniji. Ona je, u nastojanju ovladavanja Balkanom, 28. listopada 1940. napala i Grčku, a 11. travnja 1941. pridružuje se Njemačkoj i u napadu na Kraljevinu Jugoslaviju, okupirajući pojedine njeine dijelove.

Rimskim ugovorom od 18. svibnja 1941. izvršeno je razgraničenje između Italije i u travnju 1941. proglašene Nezavisne Države Hrvatske (NDH), prema kojemu je Italija anektirala i do tada okupirana područja zapadne Hrvatske (kotareve Čabar i Kastav, dijelove kotareva Delnice i Sušak te otoke Krk i Rab). U ovom je radu zanimljivo da je Italija, dakle, anektirala Sušak s okolnima prigradskim naseljima. Inače, sva se navedena područja bila pripojena Kvarnerskoj provinciji te stavljena pod posebnu upravu Riječke prefektуре.

Talijanske su okupacijske vlasti i prije aneksije Sušaka Italiji, dakle još u vrijeme okupacije, odlučile popisati i sušačko stanovništvo. Popis je obavljen 28. travnja 1941. godine, a obuhvatio je 18.029 stanovnika: 16.354 Hrvata (91), 503 Slovenca (tri), 125 Srba i 100 Židova (zajedno jedan) te 947 *ostalih* (pet posto).

Imajući u vidu ovaj, kao i ranije navedene popise stanovništva može se pretpostaviti da je na području današnjega Grada Rijeke u razdoblju Drugoga svjetskog rata u nas živjelo od 80 do 90 tisuća osoba.

Tridesetih je godina 20. st. u Kraljevini Italiji vlast učvrstila Fašistička stranka, koja je, prema svojim ideologijskim gledištima, oblikovala i sustav vlasti, pa i sustav represivnih mjera spram svojih stvarnih, ali i pretpostavljenih neprijatelja. Sve veća povezanost fašističke Italije s nacističkom Njemačkom ogledala se i u usvajanju rasnih zakona u Italiji,

a prema uzoru na njemačke rasne zakone. U tom je sklopu, od kolovoza do studenoga 1938. godine, i u Italiji cjelovito zakonski regulirano *rasno pitanje*, a u nakani *obrane talijanske rase*. Protužidovske su se mjere stoga provodile i u Rijeci, potom, nakon njegove aneksije Italiji, i u Sušaku. U početku se taj teror više ogledao u ograničavanju i onemogućavanju ekonomskih i društvenih aktivnosti židovskog stanovništva, a manje u odvođenju viđenijih osoba židovske zajednice u koncentracijske logore (slične mjere, još rigoroznije vođene, provodile su se i u vrijeme njemačke okupacije riječkog područja, od rujna 1943. do travnja 1945. godine). Kasnije se, međutim, nakon ulaska Italije u Drugi svjetski rat, pojačavaju represivne mjere spram stanovništva koje iskazuje bilo kakav otpor vlastima, posebice u novoanektiranim područjima. Tih je represivnih mjera, koje su proizvodile i stvarne ljudske gubitke, bilo više vrsta, a primjenjivale su se prema pojedincima ili skupinama osoba, pa i cijelim naseljima (interniranje članova obitelji, a na temelju odgovornosti uže i šire obitelji, pljačka i uništenje imovine, uzimanje talaca i sl.), pri čemu je antifašistima, posebice komunistima kao nositeljima otpora talijanskom fašizmu naviještena *borba do istrebljenja*. Komanda je 2. talijanske armije, odnosno njeno Odjeljenje civilnih poslova izdalo, u tom sklopu, 26. travnja 1941. i *Uputstvo o dužnostima civilnih komesara*, koje je, pak, bilo upućeno i Riječkoj prefekturi za okupirana područja, u kojemu se, među ostalim, navodi:

Dati na znanje svugdje i svima da će svaki napad na talijanskog vojnika ili civila biti kažnjen strijeljanjem.

Ratno se zakonodavstvo Italije počelo i na području Rijeke primjenjivati 10. lipnja 1940. godine, a potom je prošireno i na novoanektirana područja. Ratni su sudovi bili dis-

locirani u pojedine vojne jedinice, dok se civilno sudstvo reguliralo naredbama i uredbama. Tako se, u tom sklopu, u Mussolinijevoj naredbi od 3. listopada 1941. o kaznenim odredbama za područja pripojena Italiji posebno navode kaznene mjere protiv onih osoba koje "ugrožavaju jedinstvo, neovisnost ili integritet Države": vremenskom kaznom ili smrću će biti kažnjen pred vojnim ratnim sudovima svatko tko obavlja prevratničku propagandu, osniva prevratnička udruženja, sudjeluje u pobuni protiv državnih vlasti, ugrozi sigurnost talijanske države i sl. Ta je naredba dopunjena novom od 24. listopada 1941. godine, u kojoj se broj kaznenih djela uvećao, među ostalima i odredbom da glava obitelji odgovara za posjedovanje oružja ako se ono pronađe u stambenom objektu obitelji. *Legitimno* je time uspostavljena široka osnova primjene terora nad svim nositeljima i sudionicima otpora talijanskima civilnim i vojnim vlastima.

Građani u području današnjega Grada Rijeke su u naslovljenom razdoblju bili i mobilizirani u razne vojne jedinice te su se nalazili na svim ratištima Kraljevine Italije, što je, među ostalim, uzrokovalo i velike ljudske gubitke upravo vojne strukture stanovništva.

Kapitulaciju Italije 8. rujna 1943. nastoje iskoristiti sve političke i vojne snage (Hitlerova Njemačka, Mussolinijeva Talijanska Socijalna Republika/TSR, Narodnooslobodilačka vojska Hrvatske/Jugoslavije i NDH) koje su Rijeku smatrale svojim nacionalnim ili strategijskim područjem. Prevladali su strategijski interesi Njemačke i trenutačna moć njene vojne sile, pa su Nijemci u rujnu 1943. okupirali područje današnjega Grada Rijeke te ga nešto kasnije uključili u Operativnu zonu *Jadransko primorje*. Uvedena je vojna uprava u načelu bila istovjetna onima koje su Nijemci imali

i u drugima okupiranim područjima Europe. Dakle, u nastojanju da se stanovništvo iskoristi za ciljeve njemačkih vojnih interesa te pacificira, uvedene su i represivne institucije: uspostavljeni su, prije svega, Izvanredni sud za javnu sigurnost te široka mreža obavještajnih, policijskih i vojnih službi. Njihova će oštrica biti posebno usmjerena prema sudionicima antifašističke borbe i njihovim obiteljima, što se ogledalo i u stalnim borbenim aktivnostima njemačkih jedinica i njihovih saveznika (četnički pokret, NDH i TSR). Pri tome su njemačke vlasti uvele i razne prinudne mjere (izgradnja obrambenih utvrda, mobilizacija i sl.) te masovno upućivanje nepoćudnih građana, prije svega onih iz židovske zajednice u koncentracijske logore i zatvore. Naime, kako je područje Operativne zone *Jadransko primorje* formalno pripadalo TSR-u, u njemu su i dalje vrijedili rasni zakoni, pa su njemačke vlasti preuzele obvezu uhititi i sve Židove u području današnjega Grada Rijeke te ih uputiti u koncentracijske logore, što su i učinile te time izvršile i genocid nad riječkom židovskom zajednicom. Nijemci su, usto, nakon atentata nad pojedinim osobama iz sastava svoje vojske i njenih saveznika te diverzija antifašističkih udarnih grupa u tijeku 1944. i 1945. likvidirali i manje ili veće skupine dokazanih ili, pak, pretpostavljenih suradnika antifašističke borbe te taoca.

Znatne ljudske gubitke među građanima u području današnjega Grada Rijeke, a u razdoblju od siječnja 1944. do travnja 1945. godine, prouzročile su i angloameričke zrakoplovne snage, smještene u svojim bazama u Italiji. Područje je napadnuto 13 puta, uz velika materijalna razaranja, ali i uz veliki broj stradalih građana.

Značajan činitelj nastanka stvarnih ljudskih gubitaka bio je i narodnooslobodilački pokret (NOP), koji se postupno, od

ljeta 1941. godine, razvijao i u području Rijeke te oko njega, a sa ciljem oslobađanja područja od okupacijskih snaga i njenih saveznika. Pokret su ponajviše vodili više hrvatski negoli talijanski komunisti, a na temelju programatske platforme za borbu protiv okupatora i njegovih saveznika, okupljajući široke slojeve društva bez obzira na njihovu nacionalnu, vjersku ili neku drugu pripadnost. S tim u vezi NOP je osnivao te razvijao i različite organizacijske strukture, od vojnih jedinica do organa narodne vlasti – narodnooslobodilačkih odbora (NOO). Taj antifašistički pokret trebao je, pak, u području današnjega Grada Rijeke pridobiti i većinsko talijansko stanovništvo, što nije bilo ni jednostavno niti lako. U svakom je slučaju trebao usklađivati interese hrvatskih i talijanskih antifašista i komunista, osobito kada su u jesen 1943. usvojene odluke Okružnoga NOO-a za Istru i Predsjedništva Zemaljskoga antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske o sjedinjenju Istre, Rijeke, Zadra i jadranskih otoka Hrvatskoj.

I NOP je imao svoje institucije represije (narodne i vojne sudove) koje su proganjale i sudile pripadnike okupacijskih snaga i njihove saveznike. Usto, u mnogobrojnim su borbenim sukobima između okupacijskih snaga i njihovih saveznika te vojnih snaga NOP-a nastali i znatni ljudski gubici, i to ne samo među vojnicima nego, na poprištima borbi, i unutar civilnog stanovništva.

Svime do sada navedenim prikazan je povijesni sklop Drugoga svjetskog rata u području današnjega Grada Rijeke, u kojemu su samo naznačeni politički i vojni činitelji koji su u najvećoj mjeri utjecali na stvarne ljudske gubitke ili su ih prouzročili. Međutim, ljudski su gubici u tom području nastajali i po završetku Drugoga svjetskog rata u nas, a bili su, također, najuže povezani s ratnim okolnostima. Naime,

potkraj travnja i u početku svibnja 1945. jedinice su Jugoslavenske armije (JA), točnije njena 4. armija, zauzele to područje. Za najveći dio hrvatskog stanovništva bilo je to istinsko i očekivano oslobođenje od talijanske fašističke vlasti i njemačke okupacije, no većina je talijanskog stanovništva tu činjenicu smatrala okupacijom od strane JA te je, u najgorem slučaju, priželjkivala angloameričku okupaciju, pretpostavljajući kako će se u poslijeratnima pregovorima otvoriti mogućnost da Italija ipak zadrži međuratnu Istru i Rijeku.

Institucije i političke organizacije NOP-a pripremale su se već potkraj Drugoga svjetskog rata u nas za ulazak u veće gradove, a nakon što su oni oslobođeni u tijeku završnih operacija JA. Stoga su se oslobađanjem Rijeke i Sušaka od strane 4. armije u tim gradskim prostorima ubrzo uspostavile civilne i vojne institucije vlasti (dijelom su njihovi kadrovi već i ranije bili imenovani). U tijeku su travnja i u početku svibnja 1945. u području današnjega Grada Rijeke svu civilnu vlast preuzeli NOO-i: Gradski NOO Rijeka, Gradski NOO Sušak i više mjesnih NOO-a.

Gradski je NOO Rijeka, sve do veljače 1947. (Pariški mir), uveo u svom djelovanju i dvojezičnost, tj. ravnopravnu uporabu hrvatskoga i talijanskog jezika u javnom životu. Taj NOO i Komanda grada Rijeke osigurali su, preuzimanjem svih civilnih i vojnih skladišta, i dosta uredno opskrbljivanje stanovništva živežnim namirnicama. Usto su organizirali isplatu mirovina, obnovu privrede i sl., ali i poduzeli represivne mjere nad *državnima i narodnim neprijateljima*, primjenjujući pri tome razne diskriminacije, što je rezultiralo i pojačanom migracijom dijela talijanskog stanovništva. Sporovi koji su nastajali između civilnih i vojnih vlasti Demokratske Federativne Jugoslavije (DFJ), s jedne strane, te

Sjedinjenih Američkih Država i Velike Britanije, s druge strane, a u vezi s uspostavljanjem privremene savezničke uprave u području Julijske krajine, prijetili su i mogućnošću izbijanja ratnog sukoba. Stoga je Vlada DFJ, nastojeći izbjeći moguće povode za vojnu intervenciju angloameričkih snaga, 9. lipnja 1945. prihvatila savezničke uvjete te potpisala *Sporazum o uspostavljanju savezničke vojne uprave u Julijskoj krajini*. Time je tadašnja Rijeka potpala pod vojnu upravu JA, čije je sjedište bilo smješteno u Opatiji. Dakle, to područje je potpalo u *zonu B*, dok su angloameričke vojne snage uspostavile vojnu upravu u *zoni A* (područje zapadne Istre i tršćansko područje). Vojna je uprava u području Rijeke inače uspostavljena 23. lipnja 1945. i bila je najviši organ vlasti: bila je izravno odgovorna za funkcioniranje narodne vlasti i javnog života uopće, kao i za funkcioniranje civilnoga i vojnog sudstva. Takvo je stanje potrajalo sve do potpisivanja *Mirovnog ugovora između Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ) i Italije* 10. veljače 1947. godine, kada su *zona B*, a time i Rijeka integrirani u sastav Narodne Republike Hrvatske, a time i FNRJ.

U ovom je radu, međutim, kada je riječ o stvarnima ljudskim gubicima nastalima od oslobođenja Rijeke i Sušaka do potkraj 1945. godine, najvažnije ukazati na okolnosti nastanka tih gubitaka. Oni su uglavnom nastajali iz dva razloga: zbog ranije kolaboracije pojedinaca s fašističkim i nacističkim pokretom te njihovim saveznicima (četnici i ustaše) i zbog smrti pojedinaca izazvanih logorskim i ratnim uvjetima te iz rata zaostalima eksplozivnim sredstvima. Stoga je posve logično da su u obzir uzmu i ovi gubici nastali neposredno po završetku rata, jer i oni su u izravnoj vezi sa ratom.

Komande mjesta Rijeka i Sušak te Odjeljenje zaštite naroda Rijeka-Sušak tijekom su svibnja i lipnja 1945. uhitili veći broj osoba o kojima su postojali dokazi ili se sumnjalo u njihovu kolaboraciju s talijanskima fašističkim ili njemačkim okupacijskim vlastima te s četničkim ili ustaškim pokretom. Sve uhićene osobe pod istragom bile su smještene u riječki zatvor ili u zarobljenički logor u Martinšćici. Njima su sudili ponajviše Vojni sud JA – Vijeće za Hrvatsko primorje i Rijeku sa sjedištem u Rijeci, ali i Vojni sud pri Komandi istarsko-riječkoga vojnog područja, odnosno Vojni sud 4. armijske oblasti – Vijeće za grad Rijeku. Optuženi su, već prema stupnju krivnje, *u ime naroda Jugoslavije* suđeni na kazne smrti strijeljanjem i vremenske kazne ili su, pak, bili oslobođani u manjku dokaza. Presude su u pravilu predviđale i konfiskaciju imovine optuženih, odnosno osuđenih pojedinaca. Manji je broj likvidacija tih osoba obavljen i bez sudskih presuda. Ipak, veći je broj optuženih, odnosno osuđenih za kolaboraciju i ratne zločine imao i koristio je pravo žalbe Višemu vojnom sudu, pa su se, u načelu, kazne obavljale tek nakon odobrenja potonjeg. Da to nije bilo samo formalno pravo svjedoči više primjera prema kojima je Viši vojni sud preinačio ili ukinuo kazne pojedincima. Unatoč tome, uvidom u fragmente dostupne dokumentacije vojnih sudova, uočljivo je, barem kada je riječ o području današnjega Grada Rijeke, da su istrage vođene površno, često sa dvojbenim svjedocima, i ubrzano, a bez pribavljanja određene mjerodavne dokumentacije. Stoga ovo pitanje ostaje otvorenim i za našu pravnu znanost.

O problematici ljudskih gubitaka u području današnjega Grada Rijeke u tijeku Drugoga svjetskog rata u nas gotovo je dovršena knjiga, koja će se uskoro i tiskati, pa se, stoga, ovdje iznose samo neki prethodni i privremeni, odnosno

poneki globalni pokazatelji o veličini tih gubitaka. Istraživanjem arhivskih vrela,¹ povijesne i publicističke literature² te tiska³ utvrđeno je da su, u naslovljenima području i vremenu, ukupno smrtno stradale 2314 osobe: muškaraca je stradalo 1870 ili 81 posto, a žena 444 ili 19 posto među ukupno smrtno stradalima; od toga je stradalo 53 djeteta

¹ Državni arhiv u Rijeci, fondovi: Gradska komisija za utvrđivanje žrtava rata Grada Rijeke (Comissione cittadina per l' accertamento dei crimine di guerra di Fiume), Gradski NOO Rijeka 1945.-1946. godine, Okružna komisija za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njegovih pomagača za Hrvatsko primorje te Riječka prefektura – Okružna komisija za ratne zločine; Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond: Zemaljska komisija za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njegovih pomagača, kut. 39-41; Komunalno društvo *Kozala*, Rijeka, Evidenza decessi – Popis mrtvih 1940.-1947. godine; Ministero della difesa della Repubblica Italiana, Roma, Elenci caduti; i Županijska uprava Rijeka, Registri degli atti di morte 1940-1947.

² A. Bressan – L. Giuricin, *Fratelli nel sangue*, Rijeka, 1964., S. Tintor, *13. primorsko-goranska udarna divizija*, Zagreb, 1968., V. D. Matetić, *14. primorsko-goranska brigada*, Beograd, 1973., I. Jurković, *Oni sa savezničkih konvoja*, Rijeka 1974., R. Butorović, *Sušak i Rijeka u narodnooslobodilačkoj borbi*, Rijeka, 1975., J. Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941-1945. godine. Žrtve genocida i učesnici narodnooslobodilačkoga rata*, Beograd, 1980., *Trsat od davnih do današnjih dana*, Rijeka, 1982., *Pamtimo. Spomenici socijalističke revolucije Rijeke*, Rijeka, 1983., I. Jelić, *Tragedija u Kerestincu*, Zagreb, 1986., D. M. Kočić, *Jugosloveni u koncentracionom logoru Buhenvald 1941-1945. godine*, Beograd, 1989., L. Papo de Montona, *Albo d'oro. La Venezia Giulia e la Dalmazia nell' ultimo conflitto mondiale*, Trieste, 1989, T. Žugić – M. Milić, *Jugosloveni u koncentracionom logoru Aušvic 1941-1945. godine*, Beograd, 1989., T. Novak, *Buchenwald. Svjedočanstvo*, Zagreb, 1996., I. Kovačić, *Kampor 1942.-1943. godine. Hrvati, Slovenci i Židovi u koncentracijskom logoru Kampor na Rabu*, Rijeka, 1998., *Il Tributo Fiumano all' olocausto*, Roma, 1999, te I. Kovačić, *Legendarni Tuhobić. Riječko područje u ratu 1941. godine* i *Partizanski odred Božo Vidas Vuk*, Rijeka, 2000.

³ *La Vedetta d' Italia*, Rijeka, 1940.-1945., *La Voce del popolo*, Rijeka, 1945.-1947., i *Službeni list – Bolletino ufficiale*, Rijeka, 1946.-1947. godine.

do 15 godina starosti; prema nacionalnoj pripadnosti, pak, među stradalima je 1070 Talijana (46), 770 Hrvata (33), 342 Židova (15) i 132 osobe drugih nacionalnosti ili ne-utvrđene nacionalne pripadnosti (šest posto).

Kako je svojstvo Drugoga svjetskog rata i stradavanje civilnog stanovništva u istoj ili čak višoj mjeri od stradavanja vojnika na bojišnicama, odnosno u vrijeme ratnih operacija, ono se potvrdilo i u području današnjega Grada Rijeke. Najveći su, u sklopu ljudskih gubitka vojnih formacija, gubici među pripadnicima antifašističkoga pokreta (490), a manji među pripadnicima talijanske vojske i formacija TSR-a (325 osoba). Gotovo svi se ostali gubici (1499 osoba), jer za neke osobe nije utvrđeno kako su i u kojemu svojstvu stradali, odnose na civilno stanovništvo. Kolika je, pak, bila snažna represija talijanskih fašističkih i njemačkih okupacijskih vlasti nad civilnim stanovništvom nedvojbeno potvrđuje činjenica kako je samo u logorima i zatvorima život izgubilo 720 osoba, i to ponajviše u njemačkima nacističkim koncentracijskim logorima Auschwitz i Dachau: u njima je stradao najveći dio stradalih pripadnika židovske etničke i vjerske zajednice s područja današnjega Grada Rijeke. Usto, velike su ljudske gubitke, i to prije svega među civilnim stanovništvom, prouzročile i angloameričke zrakoplovne snage od siječnja 1944. do travnja 1945. godine (160 osoba). Naposljetku su i gubici nastali neposredno po završetku Drugoga svjetskog rata u nas, nastali od svibnja do kraja 1945. godine: zbog kolaboracije sa četničkim, fašističkim, nacističkim i ustaškim pokretom smrtno je stradalo, prema presudama jugoslavenskih vojnih sudova i mimo njih, 130 osoba. Usto, u istome vremenskom razdoblju, stradala je još 51 osoba od iscrpljenosti zbog boravka u

logorima i zatvorima, rana zadobivenih na ratištima i raznih eksplozivnih naprava.

To je tragična bilanca jednoga grada u jednomu ratu. Budući istraživači, koji će, također, na civilizirani način istraživati ovu problematiku, trebaju stvarnima ljudskim gubicima pokloniti jednaku pozornost bez obzira koje su ih političke ili vojne snage prouzročile.

Sažetak

U radu je obuhvaćeno područje današnjega Grada Rijeke, a to znači da su obuhvaćena ratna područja gradova Rijeka i Sušak s okolnima prigradskim naseljima. U naslovljenom je razdoblju, od sredine 1940. do potkraj 1945. godine, u tom području živjelo od 80 do 90 tisuća stanovnika, s time što je područje današnjega Grada Rijeke pripadalo, u svojoj početnoj fazi, dvjema državama (Kraljevini Italiji i Kraljevini Jugoslaviji), da bi, nakon *Rimskog ugovora*, potpisanoga 1941. između Kraljevine Italije i Nezavisne Države Hrvatske, bilo anektirano Italiji. Talijanska se vlast na područjima Rijeke i Sušaka održala do rujna 1943. godine, a potom su ih okupirale njemačke jedinice, držeći ih sve do početka svibnja 1945. godine.

U radu se razmatraju političke, vojne i druge okolnosti među sukobljenima i zaraćenim političkima i vojnim stranama te ratni uvjeti koji su utjecali na nastajanje stvarnih ljudskih gubitaka, kao i neke specifičnosti nastanka tih gubitaka u raznim okolnostima: na bojišnicama i nakon rata. Pri tome se iznose samo poneki globalni pokazatelji o veličini tih gubitaka u području današnjega Grada Rijeke u tijeku Drugoga svjetskog rata u nas i neposredno po njegovu završetku.

Prema do sada istraženima i još posve nepotpunim činjenicama ukupno su smrtno stradale 2314 osobe: muškaraca je stradalo 1870 ili 81 posto, a žena 444 ili 19 posto među ukupno smrtno stradalima; od toga je stradalo 53 djeteta do 15 godina starosti; prema nacionalnoj pripadnosti, pak, među stradalima je 1070 Talijana (46), 770 Hrvata (33), 342 Židova (15) i 132 osobe drugih nacionalnosti ili neutvrđene nacionalne pripadnosti (šest posto).

Zusammenfassung

Die Arbeit bezieht sich auf das Gebiet der heutigen Stadt Rijeka, d.h. sie umfaßt die Kriegsgebiete der Städte Rijeka und Sušak mit den Vororten. In der hier behandelten Zeit, von der Mitte 1940 bis Ende 1945, lebten auf diesem Gebiet 80 bis 90 tausend Einwohner, wobei das Gebiet der heutigen Stadt Rijeka in der Anfangsphase zwei verschiedenen Staaten gehörte (dem Königreich Italien und dem Königreich Jugoslawien), und nach dem *Römischen Vertrag*, der 1941 zwischen dem Königreich Italien und dem Unabhängigen Kroatischen Staat (NDH) unterzeichnet wurde, wurde es von Italien annektiert. Die Gebiete von Rijeka und Sušak blieben bis September 1943 unter italienischer Regierung, worauf sie von den deutschen Truppen besetzt wurden, die bis Anfang Mai 1945 dort die Macht hatten.

In der Arbeit wird folgendes analysiert: politische, militärische und andere Umstände in bezug auf die Seiten im Konflikt sowie Kriegsbedingungen, die zu den tatsächlichen menschlichen Verlusten führten, wie auch einige Besonderheiten in bezug auf diese Verluste: sowohl an den Fronten wie auch nach dem Krieg. Dabei werden nur einige allgemeine Indizes zu den Verlusten auf dem Gebiet der heutigen Stadt Rijeka im Laufe des Zweiten Weltkriegs und unmittelbar nach seinem Ende dargestellt.

Gemäß den bisher erforschten und immer noch unvollständigen Angaben haben dort 2314 Personen ihr Leben verloren: 1870 oder 81 Prozent Männer und 444 oder 19 Prozent Frauen; davon 53 Kinder unter 15; nach der nationalen Zugehörigkeit waren 1070 Italiener (46), 770 Kroaten (33), 342 Juden (15) und 132 Personen anderer Nationalitäten oder Personen, deren nationale Zugehörigkeit nicht festgestellt werden konnte (sechs Prozent).